

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΙ κατά ΕΛΛΑΔΑΣ

(Προσφυγές αριθ. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07 και 6099/08)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

3 Ιουνίου 2010

Η παρούσα απόφαση θα καταστεί οριστική σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης. Μπορεί να υποστεί τυπικές διορθώσεις.

Στην υπόθεση Δημητράς και λοιποί κατά Ελλάδας,

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (πρώτο τμήμα), συνεδριάζοντας σε τμήμα, η σύνθεση του οποίου έχει ως εξής:

Nina Vajić, *πρόεδρος*,

Χρήστος Ροζάκης,

Khanlar Hajiyev,

Dean Spielmann,

Sverre Erik Jebens,

Giorgio Malinverni,

Γεώργιος Νικολάου, *δικαστές*,

και Søren Nielsen, *γραμματέας τμήματος*.

Αφού διασκέφθηκε σε συμβούλιο στις 11 Μαΐου 2010,

Εκδίδει την πιο κάτω απόφαση, η οποία ελήφθη την ημερομηνία αυτή:

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση έχει εισαχθεί με πέντε προσφυγές (αριθ. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07 και 6099/08) στρεφόμενες κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας από τρεις υπηκόους του Κράτους αυτού, τους κυρίους Παναγιώτη Δημητρά, Θεόδωρο Αλεξανδρίδη, την κυρία Ναυσικά Παπανικολάτου και μία υπήκοο των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, την κυρία Andrea Gilbert («οι προσφεύγοντες»), οι οποίοι προσέφυγαν ενώπιον του Δικαστηρίου στις 16 Αυγούστου 2006, 4 Ιανουαρίου 2007, 13 Ιουλίου 2007 και 11 Ιανουαρίου 2008 αντίστοιχα, δυνάμει του άρθρου 34 της Σύμβασης για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Οι προσφεύγοντες εκπροσωπούνται από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, μέλος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση») εκπροσωπήθηκε από τους απεσταλμένους του αντιπροσώπου της, κυρίους Κ. Γεωργιάδη, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, Σ. Σπυρόπουλο, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, Γ. Κανελλόπουλο, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, Ι. Μπακόπουλο, δικαστικό αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, τις κυρίες Ο. Πατσοπούλου, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, Σ. Τρέκλη,

δικαστική αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και Σ. Αλεξανδρίδου, δικαστική αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ιδίως ότι υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων τους που εγγυώνται τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης.

4. Στις 23 Ιανουαρίου, 11 Σεπτεμβρίου 2008, 31 Μαρτίου 2009 και 3 Σεπτεμβρίου 2009 αντίστοιχα, η πρόεδρος του πρώτου τμήματος αποφάσισε να κοινοποιήσει στην Κυβέρνηση τις αιτιάσεις τις ελκόμενες από τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης. Όπως επιτρέπει το άρθρο 29 § 3 της Σύμβασης, αποφασίσθηκε επιπλέον ότι το τμήμα θα αποφαινόταν ταυτόχρονα επί του παραδεκτού και επί της ουσίας.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

I. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

5. Οι προσφεύγοντες έχουν γεννηθεί το 1953, 1976, 1955 και 1947 αντίστοιχα. Κατοικούν στην Αθήνα. Είναι οι νόμιμοι εκπρόσωποι της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι, μίας Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης η οποία δραστηριοποιείται στον τομέα της υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

A. Η περίοδος μεταξύ Φεβρουαρίου και Ιουλίου 2006

6. Ο πρώτος προσφεύγων, με την ιδιότητα του νόμιμου εκπροσώπου της Ομοσπονδίας, συμμετείχε από τις 16 Φεβρουαρίου έως τις 19 Ιουλίου 2006, ως μάρτυρας σε ποινικές διαδικασίες οι οποίες παρουσίαζαν ενδιαφέρον για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρουσιαζόταν είτε ενώπιον του ανακριτή ή ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου προκειμένου να εξετασθεί ως μάρτυρας, γεγονός που συνεπαγόταν ότι έπρεπε να ορκισθεί. Ο πρώτος προσφεύγων υποστηρίζει ότι κάθε φορά ο αρμόδιος δικαστής τον καλούσε, δυνάμει του άρθρου 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, να θέσει το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθεί. Ο πρώτος προσφεύγων αναγκάστηκε να αποκαλύψει ότι δεν ήταν χριστιανός ορθόδοξος και ότι επιθυμούσε συνεπώς να δώσει πολιτικό όρκο. Δυνάμει του άρθρου 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ο αρμόδιος δικαστής έκανε κάθε φορά δεκτό το αίτημά του.

7. Έτσι, στις 16 Φεβρουαρίου, 7 Μαρτίου, 27 Μαρτίου –τέσσερις φορές την τελευταία αυτή ημερομηνία-, 5 Απριλίου, 20 Απριλίου, 8 Μαΐου, 21 Ιουνίου και 19 Ιουλίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων ορκίστηκε ως μάρτυρας ενώπιον του ανακριτή του Ειρηνοδικείου Αθηνών. Σύμφωνα με τα πρακτικά δύο εκ των ακροάσεων της 27^{ης} Μαρτίου 2006 καθώς και εκείνων της 5^{ης} και 20^{ης} Απριλίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων έδωσε πολιτικό όρκο.

8. Στις 6 και 12 Απριλίου καθώς και στις 25 Μαΐου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ως μάρτυρας ενώπιον των Πλημμελειοδικείων Κεφαλληνίας και Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τα πρακτικά της συζήτησης της 6^{ης} Απριλίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων έδωσε πολιτικό όρκο. Εν τούτοις, στα πρακτικά της 12^{ης} Απριλίου 2006 αναφέρεται ότι είναι χριστιανός ορθόδοξος ενώ σε εκείνα της συζήτησης της 25^{ης} Μαΐου 2006 αναφέρεται ότι ορκίστηκε θέτοντας το χέρι του στο ευαγγέλιο και ότι είναι χριστιανός ορθόδοξος. Ο πρώτος προσφεύγων απηύθυνε δύο επιστολές στους προέδρους των αρμόδιων δικαστηρίων για να ζητήσει τη διόρθωση των πρακτικών των συζητήσεων της 12^{ης} Απριλίου και 25^{ης} Μαΐου 2006. Τα πρακτικά διορθώθηκαν στη συνέχεια, δυνάμει του άρθρου 145 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

B. Η περίοδος μεταξύ Αυγούστου και Δεκεμβρίου 2006

9. Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2006, ο πρώτος, ο δεύτερος και η τρίτη από τους προσφεύγοντες εξετάστηκαν πολλές φορές με την ιδιότητα των νόμιμων εκπροσώπων της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι ως μάρτυρες ή μηνυτές, από τον ανακριτή, τον εισαγγελέα ή το αρμόδιο δικαστήριο μέσα στα πλαίσια προκαταρκτικών διαδικασιών και μίας συζήτησης που σχετίζονταν με διάφορες ποινικές διαδικασίες. Υποστηρίζουν ότι κατά την εμφάνισή τους ενώπιον των δικαστικών αρχών στα πλαίσια των ένορκων διαδικασιών, οι αρμόδιοι δικαστές τους κάλεσαν κάθε φορά να τοποθετήσουν, σύμφωνα με το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθούν. Χρειάστηκε να τους ενημερώσουν ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και ότι επιθυμούσαν επομένως να δώσουν πολιτικό όρκο. Κάθε φορά το αίτημά τους έγινε δεκτό, δυνάμει του άρθρου 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

10. Έτσι, στις 24 Αυγούστου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Πλημμελειοδικείο Κεφαλληνίας. Επί του εντύπου του

πρακτικού, αναφέρεται ότι είναι «άθεος» και ότι «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 § 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

11. Στις 27 Σεπτεμβρίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών κατά την κατάθεση μήνυσης και της παράστασής του ως πολιτικής αγωγής μέσα στα πλαίσια της ίδιας διαδικασίας. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τους όρους «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», «χριστιανός ορθόδοξος» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο», διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε και στις δύο περιπτώσεις από τις λέξεις «αφού ορκίσθηκε σύμφωνα με το άρθρο 220 § 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

12. Την ίδια ημερομηνία, ο δεύτερος προσφεύγων κατέθεσε μήνυση ενώπιον του Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τους όρους «χριστιανός ορθόδοξος» είχε διαγραφεί. Επιπλέον, η φράση «220 § 2, Κώδικας Ποινικής Δικονομίας» είναι χειρόγραφα γραμμένη πάνω στο τυποποιημένο κείμενο «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο και ορκίσθηκε σύμφωνα με τα άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

13. Στις 9 Οκτωβρίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Πλημμελειοδικείο Αθηνών. Επί του εντύπου του πρακτικού, αναφέρεται ότι είναι «χριστιανός ορθόδοξος» και ότι «έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο για να δώσει πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας». Στις 11 Απριλίου 2007, ζήτησε τη διόρθωση του πρακτικού και τη διαγραφή του όρου «χριστιανός ορθόδοξος». Ο Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών Αθηνών παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του εν λόγω δικαστηρίου προκειμένου να προβεί στη διόρθωση του πρακτικού. Στις 19 Οκτωβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως μέσα στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας και αναγκάστηκε να δηλώσει ότι ήταν άθεος. Την ίδια ημέρα, το πλημμελειοδικείο δήλωσε εαυτόν αναρμόδιο και διέταξε την παραπομπή της υπόθεσης ενώπιον του πρόεδρου του πλημμελειοδικείου που προέδρευσε της συζήτησης της 9^{ης} Οκτωβρίου 2006. Από τον φάκελο προκύπτει ότι το αίτημα του πρώτου προσφεύγοντος δεν έχει έως σήμερα εξετασθεί από το αρμόδιο δικαστικό όργανο.

14. Εν τω μεταξύ, στις 24 Οκτωβρίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Αν και επρόκειτο για μη ένορκη ακρόαση, χρειάστηκε να δηλώσει άθεος προκειμένου να ζητήσει τη

διόρθωση του τυποποιημένου κειμένου «χριστιανός ορθόδοξος» επί του εντύπου του σχετικού πρακτικού.

15. Κατά την ίδια ημερομηνία, η τρίτη προσφεύγουσα εξετάστηκε ως μάρτυρας από τον ανακριτή μέσα στα πλαίσια προκαταρκτικής διαδικασίας μίας διαφορετικής ποινικής υπόθεσης. Ο αρμόδιος δικαστής την κάλεσε, σύμφωνα με το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, να θέσει το δεξί της χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθεί. Το έντυπο του πρακτικού περιέχει ένα τυποποιημένο κείμενο «ορκίσθηκε σύμφωνα με τα άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, αφού έθεσε το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο». Η φράση αυτή είχε τεθεί μέσα σε παρένθεση με εξαίρεση τη λέξη «ορκίσθηκε». Μια χειρόγραφη σημείωση είχε προστεθεί: «έδωσε πολιτικό όρκο».

16. Στις 6 Δεκεμβρίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τις λέξεις «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 § 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας» και «άθεος κατά δήλωσή του».

17. Στις 21 Δεκεμβρίου 2006, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας δύο φορές από τους ανακριτές των Πλημμελειοδικείων Πατρών και Αθηνών αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία ενώπιον του ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Πατρών, ο πρώτος προσφεύγων, ο οποίος δεν προσκομίζει το πρακτικό της κατάθεσής του, υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει ότι ήταν άθεος. Υποστηρίζει ότι του ήταν αδύνατο να προσκομίσει το εν λόγω πρακτικό διότι το αίτημά του απορρίφθηκε από την αρμόδια δικαστική αρχή. Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία ενώπιον του ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» επί του εντύπου του πρακτικού διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τις λέξεις «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 § 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας» και «άθεος κατά δήλωσή του».

Γ. Η περίοδος μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουνίου 2007

18. Κατά το πρώτο εξάμηνο του 2007, οι τρεις πρώτοι προσφεύγοντες συμμετείχαν ως μάρτυρες, σε δημόσια συνεδρίαση ή σε συμβούλιο, σε ποινικές διαδικασίες που παρουσίαζαν ενδιαφέρον για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρουσιάζονταν είτε ενώπιον του ανακριτή, ή ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου, ή ενώπιον αστυνομικών προκειμένου να εξετασθούν ως μάρτυρες. Υποστηρίζουν ότι κατά την εμφάνισή τους ενώπιον των δικαστικών αρχών στα πλαίσια των ενόρκων διαδικασιών, οι αρμόδιοι δικαστές τους καλούσαν κάθε φορά να θέσουν, σύμφωνα με το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθούν. Αναγκάστηκαν να τους ενημερώσουν ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και ότι επιθυμούσαν συνεπώς να δώσουν πολιτικό όρκο. Κάθε φορά, το αίτημά τους έγινε δεκτό δυνάμει του άρθρου 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

19. Έτσι, στις 11, 23 Ιανουαρίου, 1^η, 2 Φεβρουαρίου, 12 και 27 Μαρτίου 2007, ο πρώτος και η τρίτη προσφεύγουσα εξετάσθηκαν τόσο ενόρκως, ως μάρτυρες, όσο και χωρίς όρκο, ως πολιτική αγωγή σε μία ποινική διαδικασία, από τους ανακριτές του Πλημμελειοδικείου Αθηνών και Κορωπίου. Κάθε φορά, χρειάστηκε να δηλώσουν στον ανακριτή ότι ήταν άθεοι, μνεία που φαίνεται επί του εντύπου του πρακτικού.

20. Στις 17 Απριλίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάσθηκε ως μάρτυρας από το Εφετείο Θεσσαλονίκης. Στην απόφαση αριθ. 1371/2007, αναφέρεται ως χριστιανός ορθόδοξος, ενώ υποστηρίζει ότι κατά τη συζήτηση της υπόθεσης, είχε δηλώσει άθεος.

21. Στις 10 Μαΐου 2007, ο δεύτερος προσφεύγων εξετάσθηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Πλημμελειοδικείο Αθηνών. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει στον πρόεδρο του δικαστηρίου ότι ήταν άθεος.

22. Την 1^η Ιουνίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάσθηκε δύο φορές ενόρκως από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών κατά την κατάθεση δύο μηνύσεων. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», «χριστιανός ορθόδοξος» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε στις δύο περιπτώσεις από τις λέξεις «άθεος κατά δήλωσή του» και «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

23. Στις 2 Ιουνίου 2007, ο δεύτερος προσφεύγων εξετάσθηκε ως μάρτυρας από αστυνομικούς στο τμήμα Ταύρου. Επί του εντύπου του πρακτικού, το

τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», «χριστιανός ορθόδοξος» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε και στις δύο περιπτώσεις από τις λέξεις «άθεος κατά δήλωσή του» και «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

Δ. Η περίοδος μεταξύ Ιουλίου και Δεκεμβρίου 2007

24. Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2007, ο πρώτος, η τρίτη και η τέταρτη από τους προσφεύγοντες εξετάστηκαν πολλές φορές, μέσα στα πλαίσια προκαταρκτικών διαδικασιών ή συζητήσεων σχετικών με διάφορες ποινικές διαδικασίες, με την ιδιότητα των νομίμων εκπροσώπων της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι, ως μάρτυρες, μηνυτές ή ύποπτοι από τον ανακριτή, τον εισαγγελέα ή το αρμόδιο δικαστήριο.

25. Έτσι, στις 13 Ιουλίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε τόσο ενόρκως, ως μάρτυρας, όσο και χωρίς όρκο, ως ύποπτος για ψευδή καταμήνυση και συκοφαντική δυσφήμιση, από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Κάθε φορά, χρειάστηκε να δηλώσει στον ανακριτή ότι ήταν άθεος, μνεία η οποία φαινόταν πάνω στο έντυπο του πρακτικού.

26. Στις 23 Ιουλίου 2007, η τέταρτη προσφεύγουσα εξετάστηκε χωρίς όρκο, ως ύποπτη για ψευδή καταμήνυση, από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Δήλωσε ότι ήταν εβραϊκής καταγωγής και επί του εντύπου του πρακτικού το τυποποιημένο κείμενο το οποίο περιελάμβανε τη φράση «χριστιανός ορθόδοξος» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τις λέξεις «αμερικανίδα και εβραία».

27. Στις 26 Ιουλίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε χωρίς όρκο, ως πολιτικώς ενάγων σε μία ποινική διαδικασία, από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Χαλανδρίου. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει ότι ήταν άθεος. Δεν προσκομίζει το πρακτικό της κατάθεσής του.

28. Στις 27 Ιουλίου 2007, η Τρίτη προσφεύγουσα εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Χαλανδρίου. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει ότι ήταν άθεη προκειμένου να απαλλαχθεί από την υποχρέωση να θέσει το χέρι της στο ευαγγέλιο και να δώσει πολιτικό όρκο. Επί του εντύπου του πρακτικού είναι γραμμένο ένα τυποποιημένο κείμενο «χριστιανός

ορθόδοξος». Επιπλέον, το τυποποιημένο κείμενο «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τη φράση «έδωσε πολιτικό όρκο».

29. Στις 6 Αυγούστου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε χωρίς όρκο, ως πολιτικώς ενάγων σε μία ποινική διαδικασία και η δεύτερη προσφεύγουσα εξετάστηκε ενόρκως από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Χαλανδρίου. Χρειάστηκε να δηλώσουν ότι ήταν άθεοι. Επί των εντύπων των πρακτικών, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τον όρο «χριστιανός ορθόδοξος» διαγράφηκε και αναφέρεται και στις δύο περιπτώσεις «άθεος κατά δήλωσή του».

30. Στις 9 Αυγούστου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε δύο φορές ενόρκως από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών κατά την κατάθεση δύο μηνύσεων. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», «χριστιανός ορθόδοξος» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε και στις δύο περιπτώσεις από τις λέξεις «άθεος κατά δήλωσή του» και «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

31. Στις 19 Σεπτεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ως μάρτυρας χωρίς όρκο από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τους όρους «χριστιανός ορθόδοξος» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τη λέξη «άθεος».

32. Στις 25 Σεπτεμβρίου και 18 Οκτωβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει άθεος προκειμένου να απαλλαχθεί από την υποχρέωση να θέσει το χέρι του στο ευαγγέλιο και να δώσει πολιτικό όρκο. Επί του εντύπου του πρακτικού της ακρόασης της 18^{ης} Οκτωβρίου 2007, αναφέρεται ως «άθεος». Επιπλέον, το τυποποιημένο κείμενο «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τη φράση «έδωσε πολιτικό όρκο».

33. Στις 19 Οκτωβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών κατά την κατάθεση μίας μήνυσης. Επί του εντύπου του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», «χριστιανός ορθόδοξος» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» είχε διαγραφεί και αναφέρεται και στις δύο περιπτώσεις «άθεος κατά δήλωσή του» και «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

34. Κατά την ίδια ημερομηνία, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Πλημμελειοδικείο Αθηνών κατόπιν αιτήματός του για διόρθωση του πρακτικού και της απόφασης αριθ. 56081/2006 του ίδιου δικαστηρίου. Ο πρώτος προσφεύγων υποστηρίζει ότι, παρά τη ρητή δήλωσή του βάσει της οποίας είναι άθεος, τα εν λόγω έγγραφα αναφέρουν ότι είναι χριστιανός ορθόδοξος και ότι έδωσε θρησκευτικό όρκο. Με την απόφασή του αριθ. 55607/2007, το Πλημμελειοδικείο Αθηνών απέρριψε το αίτημα διόρθωσης κηρύσσοντας εαυτόν αναρμόδιο. Έως σήμερα, δεν έχει γίνει καμία διόρθωση των επίμαχων εγγράφων.

35. Κατά την ίδια ημερομηνία, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως από τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου κατόπιν μήνυσης που κατατέθηκε κατά του αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να αποκαλύψει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του προκειμένου να δώσει πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

36. Στις 23 Οκτωβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Εφετείο Θεσσαλονίκης. Στην απόφαση αριθ. 3432/2007, αναφέρεται ως χριστιανός ορθόδοξος, ενώ υποστηρίζει ότι κατά τη συζήτηση της υπόθεσης είχε δηλώσει άθεος.

37. Την 1^η και 15^η Νοεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών τόσο ενόρκως ως μάρτυρας όσο και χωρίς όρκο, μέσα στα πλαίσια μίας ποινικής υπόθεσης όπου παραστάθηκε ως πολιτικώς ενάγων. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει ότι ήταν άθεος. Επί του εντύπου του πρακτικού σχετικά με την ακρόαση της 1^{ης} Νοεμβρίου, το τυποποιημένο κείμενο «χριστιανός ορθόδοξος» είχε διαγραφεί.

38. Στις 21 Νοεμβρίου 2007, ο πρώτος και η τρίτη από τους προσφεύγοντες εξετάστηκαν ενόρκως ως μηνυτής και μάρτυρας αντίστοιχα, από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Χαλανδρίου. Επί των εντύπων των πρακτικών, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τις φράσεις «άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», «χριστιανός ορθόδοξος» και «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε και στις δύο περιπτώσεις από τις λέξεις «άθεος» και «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

39. Στις 22 Νοεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε δύο φορές, καταρχήν ενόρκως ως μάρτυρας και κατόπιν χωρίς όρκο, από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να δηλώσει ότι είναι άθεος.

Επί των εντύπων των πρακτικών, αναφέρεται «άθεος» και το τυποποιημένο κείμενο «αφού έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο» διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε από τη φράση «έδωσε πολιτικό όρκο σύμφωνα με το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».

40. Στις 26 Νοεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Πλημμελειοδικείο Πατρών. Στα πρακτικά αναφέρεται ότι είναι άθεος και ότι έδωσε πολιτικό όρκο.

41. Στις 30 Νοεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Πρωτοδικείο Αθηνών. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε να αποκαλύψει ότι ήταν άθεος προκειμένου να δώσει πολιτικό όρκο.

42. Στις 4 Δεκεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από το Εφετείο Αθηνών. Στο πρακτικό αναφερόταν ως «χριστιανός ορθόδοξος». Στις 15 Απριλίου 2008, ζήτησε τη διόρθωση του πρακτικού και τη διαγραφή της φράσης «χριστιανός ορθόδοξος». Στις 14 Ιανουαρίου 2009, το εν λόγω αίτημα απορρίφθηκε από το Εφετείο Αθηνών (απόφαση αριθ. 214/2009).

43. Στις 6 Δεκεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών. Το πρακτικό αναφέρει ότι είναι «άθεος κατά δήλωσή του», ότι έθεσε το χέρι του στο ευαγγέλιο και ότι ορκίστηκε σύμφωνα με τα άρθρα 218 και 219 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

44. Στις 31 Δεκεμβρίου 2007, ο πρώτος προσφεύγων εξετάστηκε ενόρκως ως μάρτυρας από τον ανακριτή του Πλημμελειοδικείου Αθηνών. Στο έντυπο του πρακτικού, το τυποποιημένο κείμενο που περιελάμβανε τη φράση «χριστιανός ορθόδοξος» είχε διαγραφεί και αναφέρεται ως «άθεος κατά δήλωσή του».

45. Σε γενικές γραμμές, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι κάθε φορά που η εμφάνισή τους συνεπαγόταν την όρκιση, ο αρμόδιος δικαστής τους κάλεσε, σύμφωνα με το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, να θέσουν το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθούν. Οι προσφεύγοντες χρειάστηκε να τον ενημερώσουν ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και ότι επιθυμούσαν συνεπώς να προβούν σε πολιτικό όρκο, αίτημα το οποίο κάθε φορά έγινε δεκτό. Όταν η εμφάνισή τους δε συνεπαγόταν την όρκιση, σημειώνουν ότι αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις πεποιθήσεις τους περί θρησκείας προκειμένου να ζητήσουν τη διόρθωση του τυποποιημένου κειμένου «χριστιανός ορθόδοξος» του εντύπου του πρακτικού.

II. ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ

A. Το Σύνταγμα

46. Το άρθρο 13 του ελληνικού Συντάγματος προβλέπει:

«1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.»

B. Ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

47. Οι εφαρμοστέες διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προβλέπουν:

Άρθρο 145

Διόρθωση και συμπλήρωση της απόφασης, της διάταξης και των πρακτικών

«1. Όταν στην απόφαση ή στη διάταξη υπάρχουν λάθη ή παραλείψεις που δεν δημιουργούν ακυρότητα, ο δικαστής που τις εξέδωσε διατάσσει αυτεπαγγέλτως ή με αίτηση του εισαγγελέα ή κάποιου από τους διαδίκους τη διόρθωση ή συμπλήρωσή τους, αν δεν μεταβάλλονται ουσιαστικά και δεν αλλοιώνεται η αληθινή εικόνα αυτών που πράγματι συνέβησαν στο ακροατήριο.

2. Η διόρθωση ή η συμπλήρωση μπορεί να αφορά, εκτός από τις άλλες παραλείψεις, και τα όσα αναφέρονται ως προς την ταυτότητα του κατηγορουμένου, τη συμπλήρωση του ανεπαρκούς αιτιολογικού και τη διευκρίνιση του διατακτικού της απόφασης (...)

3. Μέσα σε είκοσι ημέρες από την (...) καταχώριση στο ειδικό βιβλίο καθαρογραμμένων πρακτικών είναι δυνατό να ζητηθεί από τους διαδίκους και τον εισαγγελέα ή προκληθεί αυτεπαγγέλτως από το δικαστή η διόρθωση των λαθών που υπάρχουν στα πρακτικά ή η συμπλήρωση των ελλείψεων αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της παρ.1.»

Άρθρο 217

Εξακρίβωση της ταυτότητας του μάρτυρα

«Ο μάρτυρας, πριν καταθέσει, καλείται να δηλώσει το όνομα και το επώνυμό του, τον τόπο της γέννησης και της κατοικίας του, την ηλικία και τη θρησκεία του (...).»

Άρθρο 218

Όρκος των μαρτύρων στο ακροατήριο

«1. Κάθε μάρτυρας οφείλει, πριν εξεταστεί στο ακροατήριο, να ορκιστεί δημόσια, θέτοντας το δεξιό του χέρι στο ιερό ευαγγέλιο, τον εξής όρκο: «Ορκίζομαι στο Θεό να πω με ευσυνειδησία όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε.» (...).»

Άρθρο 220

Όρκοι αλλόθρησκων

«1. Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία αναγνωρισμένη ή απλώς ανεκτή από το κράτος και σ' αυτήν υπάρχει γνωστός τύπος όρκου, ο τύπος αυτός είναι έγκυρος στην ποινική διαδικασία.

2. Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία που δεν επιτρέπει τον όρκο, καθώς και αν εκείνος που ανακρίνει ή το δικαστήριο πειστεί ύστερα από σχετική

δήλωση του μάρτυρα ότι αυτός δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία, ο όρκος που δίνεται είναι ο ακόλουθος: «Δηλώνω επικαλούμενος την τιμή μου και τη συνείδησή μου ότι θα πω όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε.»

Γ. Ο Αστικός Κώδικας

48. Πρέπει ομοίως να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθες διατάξεις του Αστικού Κώδικα:

Άρθρο 57

«Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον (...).

Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται.»

Άρθρο 59

«Στις περιπτώσεις των δύο προηγούμενων άρθρων το δικαστήριο με την απόφασή του, ύστερα από αίτηση αυτού που έχει προσβληθεί και αφού λάβει υπόψη το είδος της προσβολής, μπορεί επιπλέον να καταδικάσει τον υπαίτιο να ικανοποιήσει την ηθική βλάβη αυτού που έχει προσβληθεί. Η ικανοποίηση συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού, σε δημοσίευμα ή σε οτιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις.»

Δ. Ο Εισαγωγικός Νόμος του αστικού κώδικα

49. Το άρθρο 105 του εισαγωγικού νόμου του αστικού κώδικα έχει ως εξής:

«Για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του δημοσίου κατά την άσκηση της δημόσιας εξουσίας που τους έχει ανατεθεί, το δημόσιο ενέχεται σε αποζημίωση, εκτός αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης, που υπάρχει για χάρη του γενικού συμφέροντος. Μαζί με το

δημόσιο ευθύνεται είς ολόκληρον και το υπαίτιο πρόσωπο, με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων για την ευθύνη των υπουργών.»

50. Η διάταξη αυτή καθιερώνει την έννοια της ειδικής αδικοπραξίας δημοσίου δικαίου, θεσπίζοντας μία εξωσυμβατική ευθύνη του Δημοσίου. Αυτή η ευθύνη είναι αποτέλεσμα παρανόμων πράξεων ή παραλείψεων. Οι συγκεκριμένες πράξεις μπορούν να είναι, όχι μόνον νομικές, αλλά και υλικές πράξεις της διοίκησης, συμπεριλαμβανομένων και των καταρχήν μη εκτελεστών πράξεων (Κυριακόπουλος, *Σχόλια του Αστικού Κώδικα*, άρθρο 105 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα, αριθ. 23 – Φίλιος, *Δίκαιο των συμβάσεων*, ειδικό μέρος, τόμος 6, ποινική ευθύνη 1977, παρ. 48 Β 112 – Ε. Σπηλιωτόπουλος, *Διοικητικό Δίκαιο*, τρίτη έκδοση, παρ. 217 – απόφαση αριθ. 535/1971 του Αρείου Πάγου, *Νομικό Βήμα*, 19^ο έτος, σελ. 1414, απόφαση αριθ. 492/1967 του Αρείου Πάγου, *Νομικό Βήμα*, 16^ο έτος, σελ. 75). Το παραδεκτό της αγωγής αποζημίωσης υπόκειται σε μία προϋπόθεση: τον παράνομο χαρακτήρα της πράξης ή της παράλειψης.

Ε. Ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας

51. Το εφαρμοστέο τμήμα του άρθρου 408 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας προβλέπει:

«Πριν εξεταστεί ο μάρτυρας οφείλει να ορκισθεί. Προς τούτο ερωτάται, αν προτιμά να δώσει θρησκευτικό ή πολιτικό όρκο.

(...)»

ΣΤ. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας

52. Στην απόφασή της αριθ. 2285/2001, η ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε:

«Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, με την οποία προστατεύεται προεχόντως το ενδιαθέτο φρόνημα του ατόμου αναφορικά με το θείο από κάθε κρατική επέμβαση, περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, και το δικαίωμα του ατόμου να μην αποκαλύπτει το θρήσκευμα που ακολουθεί ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις του. Κανένας δεν μπορεί να εξαναγκασθεί με

οποιονδήποτε τρόπο, να αποκαλύψει είτε αμέσως είτε εμμέσως, το θρησκευμα ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις του, υποχρεούμενος σε πράξεις ή παραλείψεις από τις οποίες θα τεκμαίρεται η ύπαρξη ή η ανυπαρξία τους. Και καμία κρατική αρχή ή κρατικό όργανο δεν επιτρέπεται να επεμβαίνουν στον απαραβίαστο, κατά το Σύνταγμα, χώρο αυτό της συνείδησης του ατόμου και να αναζητούν το θρησκευτικό του φρόνημα, πολύ δε περισσότερο να επιβάλλουν την εξωτερίκευση των όποιων πεποιθήσεων του ατόμου αναφορικά με το θείο. Διάφορο δε είναι το ζήτημα της οικειοθελούς προς τις κρατικές αρχές γνωστοποίησης του θρησκευματος του ατόμου, η οποία όμως γίνεται με πρωτοβουλία του και για την άσκηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η έννομη τάξη για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας (π.χ. η μη εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων για λόγους συνειδησιακής αντίρρησης, η απαλλαγή από τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών και από συναφείς σχολικές υποχρεώσεις, όπως ο εκκλησιασμός και η ομαδική προσευχή, η ίδρυση ναού ή ευκτηρίου οίκου, η ίδρυση σωματείου θρησκευτικού χαρακτήρα κλπ.).

(...)»

Ζ. Η γνωμοδότηση του προέδρου του συμβουλίου διοίκησης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών

53. Στη γνωμοδότησή του, με ημερομηνία 8 Δεκεμβρίου 2008, προς το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, ο πρόεδρος του εν λόγω συμβουλίου, εφέτης, έκρινε τα εξής:

«Η διατύπωση των άρθρων 218 και 220 Κ.Π.Δ. φαίνεται να παραβιάζει την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, όπως τουλάχιστον την οριοθετεί η απόφαση αριθ. 2285/2001 της Ολομέλειας του ΣΤΕ (...). Μάλιστα η παραβίαση (της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησης) γίνεται περισσότερο φανερή, αν συγκριθεί η διατύπωση των άρθρων 218 και 220 Κ.Π.Δ. με εκείνη του άρθρου 408 Κ.Πολ.Δ., σύμφωνα με το οποίο ο μάρτυρας απλώς ερωτάται αν προτιμά να δώσει θρησκευτικό ή πολιτικό όρκο, ενώ αντίθετα κατά το άρθρο 220 Κ.Π.Δ. ο δικαστής για να επιτρέψει μη θρησκευτικό όρκο στο μάρτυρα, θα πρέπει να πειστεί ότι αυτός δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία. Ωστόσο, στην πράξη, (...), οι δικαστές στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών δεν

επιμένουν στη διερεύνηση του θρησκευτικού φρονήματος του μάρτυρα και αρκούνται στη δήλωσή του ότι επιθυμεί να μη δώσει θρησκευτικό όρκο, ακόμα κι αν αυτός δεν αιτιολογήσει τη δήλωσή του (...)»

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΝΟΜΟ

I. ΣΥΝΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

54. Λαμβανομένης υπόψη της ομοιότητας των προσφυγών ως προς τα πραγματικά περιστατικά και το ζήτημα ουσίας που θέτουν, το Δικαστήριο αποφασίζει να τις συνενώσει και να τις εξετάσει από κοινού σε μία μόνο απόφαση.

II. ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΚΤΟΥ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

55. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι η παρουσία θρησκευτικών συμβόλων στις αίθουσες των δικαστηρίων και το γεγονός ότι οι Έλληνες δικαστές είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, συμβάλλουν στη δημιουργία αμφιβολιών ως προς την αντικειμενική, και μάλιστα υποκειμενική, αμεροληψία τους. Επικαλούνται το άρθρο 6 § 1 της Σύμβασης, διάταξη η οποία έχει ως εξής:

«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικαίως (...) υπό (...) δικαστηρίου (...), το οποίον θα αποφασίση (...) επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως (...)»

56. Το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι, ακόμα κι αν υποτεθεί ότι η αιτίαση αυτή πληρεί τις προϋποθέσεις παραδεκτού που προβλέπει το άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης, ωστόσο δεν είναι καθόλου τεκμηριωμένη. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά την παρουσία θρησκευτικών συμβόλων στα δικαστήρια, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η πλειοψηφία των συμβάντων που εκθέτουν οι προσφεύγοντες αφορούν εμφανίσεις σε συμβούλιο ενώπιον του ανακριτή για να εξετασθούν ως μάρτυρες, ήτοι διαδικασίες οι οποίες δεν έλαβαν χώρα σε δικαστική αίθουσα. Επιπλέον, από τον φάκελο δεν προκύπτει ότι οι δικαστικές αρχές αθέτησαν το καθήκον τους περί αμεροληψίας έναντι των προσφευγόντων.

57. Τέλος, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το σύστημα ατομικής προσφυγής που προβλέπει το άρθρο 34 της Σύμβασης εξαιρεί τις προσφυγές που κατατίθενται μέσω *actio popularis*. Οι προσφυγές πρέπει ως εκ τούτου να κατατίθενται από άτομα που δηλώνουν θύματα μίας ή περισσότερων διατάξεων της Σύμβασης. Τα εν λόγω άτομα πρέπει να μπορούν να αποδείξουν ότι εθίγησαν άμεσα από το καταγγελλόμενο μέτρο. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι δεν αποδείχθηκε ότι υφίσταται ένας επαρκώς άμεσος δεσμός μεταξύ των προσφευγόντων και των επικαλούμενων παραβιάσεων του άρθρου 6 § 1.

Έπεται ότι αυτό το τμήμα των προσφυγών πρέπει να απορριφθεί ως προδήλως αβάσιμο, κατ'εφαρμογή του άρθρου 35 §§ 3 και 4 της Σύμβασης.

58. Επιπλέον, οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι πολλές φορές, κατά τις διαδικασίες του όρκου ενώπιον των δικαστικών αρχών, αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους κατά παράβαση των άρθρων 8, 9 και 14 της Σύμβασης. Επιπλέον, ισχυρίζονται, υπό το πρίσμα του άρθρου 13 της Σύμβασης, ότι δεν διέθεταν στο εθνικό δίκαιο κανένα ένδικο μέσο μέσω του οποίου θα είχαν μπορέσει να προβάλουν τις αιτιάσεις τους τις ελκόμενες από την εικαζόμενη παραβίαση της ελευθερίας θρησκευτικής συνείδησής τους.

59. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι καταρχήν η Κυβέρνηση υποστηρίζει το απαράδεκτο των επικαλούμενων αιτιάσεων διότι οι προσφεύγοντες δεν εξάντλησαν τα εθνικά ένδικα μέσα. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι τίποτα δεν εμπόδιζε τους προσφεύγοντες να ασκήσουν ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων μία αγωγή στη βάση των άρθρων 57 και 59 του αστικού κώδικα σε συνδυασμό με το άρθρο 105 του εισαγωγικού νόμου του ίδιου κώδικα., με σκοπό την αποζημίωσή τους για την εικαζόμενη προσβολή της προσωπικότητάς τους λόγω της υποχρέωσης να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους ενώπιον των δικαστικών οργάνων. Η Κυβέρνηση προσκομίζει έναν αριθμό αποφάσεων που έχουν εκδώσει τα εθνικά δικαστήρια και οι οποίες έχουν επιδικάσει αποζημιώσεις για διάφορους λόγους σχετικούς με την προσβολή της προσωπικότητας των εναγόντων. Σημειώνει ότι δεν έχει στη διάθεσή της δικαστικές αποφάσεις που να έχουν εφαρμόσει τα άρθρα 57 και 59 του αστικού κώδικα σε περιπτώσεις περιορισμών που έχουν τεθεί επί της θρησκευτικής ελευθερίας και, ειδικότερα, μέσα στα πλαίσια της όρκισης. Κατά την άποψη της Κυβέρνησης, τούτο οφείλεται στην ελληνική πραγματικότητα όπου δεν είναι σύνηθες ο ενδιαφερόμενος να θεωρεί την όρκιση ως πράξη η οποία θα μπορούσε να προσβάλει τη θρησκευτική ελευθερία του. Συνεπώς, είναι άκρως

απίθανο ότι σε αυτή την υποθετική περίπτωση ο ενδιαφερόμενος θα είχε προσφύγει στη δικαιοσύνη, όπως οι προσφεύγοντες. Επί αυτής της βάσης, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι μία αγωγή αποζημίωσης δυνάμει των άρθρων 57 και 59 του αστικού κώδικα δε θα μπορούσε να θεωρηθεί καταρχήν αναποτελεσματική και οι προσφεύγοντες όφειλαν να έχουν εξαντλήσει αυτό το ένδικο μέσο πριν καταθέσουν τις προσφυγές τους ενώπιον του Δικαστηρίου.

60. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι η εν λόγω ένσταση συνδέεται στενά με την ουσία της αιτίας που έχουν διατυπώσει οι προσφεύγοντες επί του πεδίου του άρθρου 13 της Σύμβασης και αποφασίζει να τη συνενώσει με την επί της ουσίας εξέταση.

61. Το Δικαστήριο διαπιστώνει επίσης ότι οι αιτιάσεις που έχουν προβληθεί υπό το πρίσμα των άρθρων 8, 9, 13 και 14 της Σύμβασης δεν είναι προδήλως αβάσιμες με την έννοια του άρθρου 35 § 3 της Σύμβασης. Σημειώνει επιπλέον ότι αυτές δεν προσκρούουν σε κανένα άλλο λόγο απαραδέκτου. Πρέπει επομένως να κηρυχθεί παραδεκτό αυτό το τμήμα των προσφυγών.

III. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 13 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

62. Το άρθρο 13 της Σύμβασης έχει ως εξής:

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη (...) Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίες παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των.»

A. Θέσεις των διαδίκων

63. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το άρθρο 13 της Σύμβασης δεν παραβιάστηκε. Αναφερόμενη στην επιχειρηματολογία που ανέπτυξε στα πλαίσια της ένστασής της ως προ το παραδεκτό των προσφυγών, υποστηρίζει ότι οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να έχουν ασκήσει ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων μία αγωγή αποζημίωσης στη βάση των άρθρων 57 και 59 του αστικού κώδικα σε συνδυασμό με το άρθρο 105 του εισαγωγικού νόμου του αστικού κώδικα, με σκοπό

την αποζημίωσή τους για την εικαζόμενη προσβολή της προσωπικότητάς τους. Προσθέτει ότι, σε κάθε περίπτωση, σε ό,τι αφορά γενικά τη συμβατότητα των επίμαχων διατάξεων του κώδικα ποινικής δικονομίας με τη Σύμβαση, τα ελληνικά δικαστήρια υποχρεούνται, σύμφωνα με το Σύνταγμα, να μην εφαρμόζουν ένα νόμο μη σύμφωνο με αυτό ή με τη Σύμβαση.

64. Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι δε διέθεταν ένδικα μέσα ικανά να τους παράσχουν μία προσήκουσα επανόρθωση για την επίδικη παραβίαση. Υποστηρίζουν καταρχήν ότι η προσκομισθείσα από την Κυβέρνηση νομολογία αφορά περιπτώσεις που δεν έχουν καμία σχέση με την επίμαχη υπόθεση. Σημειώνουν ως προς τούτο ότι οι εν λόγω αποφάσεις σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με την απαγόρευση εισόδου ενός ατόμου σε ένα καζίνο, με την παράνομη χρήση ενός εμπορικού σήματος από μία επιχείρηση, με την παράνομη τοποθέτηση μίας τηλεφωνικής κεραίας, καθώς και με δυσφημιστικά λόγια μίας ημερήσιας εφημερίδας σε βάρος ενός πανεπιστημιακού. Επιπλέον, υποστηρίζουν ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας, στην απόφασή του αριθ. 2601/1998, η οποία παρατίθεται στις παρατηρήσεις της Κυβέρνησης, παραδέχεται ότι η υποχρέωση αποκάλυψης των θρησκευτικών πεποιθήσεων κάποιου ή του γεγονότος ότι είναι άθεος προκειμένου να μπορέσει να δώσει πολιτικό όρκο αντί θρησκευτικό δεν παραβιάζει τα άρθρα 13 του ελληνικού Συντάγματος και 9 της Σύμβασης, λόγω του ότι η εν λόγω υποχρέωση δε στοχεύει στη δίωξη του ενδιαφερομένου για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του. Συνεπώς, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι η εσωτερική έννομη τάξη δεν τους πρόσφερε κανένα ένδικο μέσο προκειμένου να διατυπώσουν την αιτίασή τους περί προσβολής της ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας τους.

B. Εκτίμηση του Δικαστηρίου

65. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 13 της Σύμβασης εγγυάται την ύπαρξη στο εθνικό δίκαιο ενός ενδίκου μέσου για τις αιτιάσεις που κρίνονται «υποστηρίξιμες» σύμφωνα με τη Σύμβαση. Ένα τέτοιο ένδικο μέσο θα πρέπει να δίδει τη δυνατότητα στο αρμόδιο εθνικό δικαστήριο να γνωρίζει το περιεχόμενο της αιτίας που στηρίζεται στη Σύμβαση και να προσφέρει την προσήκουσα επανόρθωση, ακόμα κι αν τα συμβαλλόμενα Κράτη απολαμβάνουν σχετικής διακριτικής ευχέρειας ως προς τον τρόπο συμμόρφωσής τους προς τις υποχρεώσεις

τους που απορρέουν από την εν λόγω διάταξη (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Σαμπάνης και λοιποί κατά Ελλάδα*, αριθ. 32526/05, § 55, 5 Ιουνίου 2008).

66. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το άρθρο 13 παρουσιάζει στενή ομοιότητα με τον κανόνα περί εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων, ο οποίος διατυπώνεται στο άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης, και στηρίζεται στην υπόθεση ότι η εσωτερική έννομη τάξη παρέχει τη δυνατότητα πραγματικής προσφυγής, τόσο στην πράξη όσο και στο νομικό πλαίσιο, ως προς την επικαλούμενη παραβίαση (*Kudla κατά Πολωνίας* [GC], αριθ. 30210/96, § 152, CEDH 2000-XI, *Hassan et Tchaouch κατά Βουλγαρίας* [GC], αριθ. 30985/96, §§ 96-98, CEDH 2000-XI). Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι δυνάμει του κανόνα της εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων, πριν να προσφύγει ενώπιον του Δικαστηρίου, ο προσφεύγων πρέπει να έχει δώσει στο υπεύθυνο Κράτος την δυνατότητα να επανορθώσει τις επικαλούμενες παραβιάσεις με τα εθνικά μέσα, χρησιμοποιώντας τα δικαστικά βοηθήματα που μπορούν να θεωρηθούν αποτελεσματικά και επαρκή και τα οποία προσφέρονται από την εθνική νομοθεσία (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Fressoz et Roire κατά Γαλλίας* [GC], αριθ. 29183/95, § 37, CEDH 1999-I).

67. Το άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης δεν προβλέπει παρά μόνον την εξάντληση των ενδίκων μέσων που σχετίζονται με τις επίδικες παραβιάσεις και είναι διαθέσιμα και επαρκή. Πρέπει να υπάρχουν σε επαρκή βαθμό βεβαιότητας, όχι μόνον στην θεωρία, αλλά και στην πράξη, άλλως στερούνται της απαιτούμενης αποτελεσματικότητας και προσβασιμότητας. Το εναγόμενο Κράτος έχει την ευθύνη να καταδείξει ότι οι απαιτήσεις αυτές εκπληρώνονται (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Dalia κατά Γαλλίας*, απόφαση της 19 Φεβρουαρίου 1998, § 38, *Recueil arrêts et décisions* 1998-I, σελ. 87, § 38). Τέλος, εκείνος ο οποίος άσκησε ένδικο μέσο από τη φύση του ικανό να θεραπεύσει άμεσα –και όχι κατά έμμεσο τρόπο– την επίδικη κατάσταση, δεν υποχρεούται να εξαντλήσει άλλα στα οποία είχε δικαίωμα αλλά των οποίων η αποτελεσματικότητα θα ήταν αβέβαιη (*Μανουσάκης και λοιποί κατά Ελλάδα*, απόφαση της 26 Σεπτεμβρίου 1996, § 33, *Recueil* 1996-IV, § 33).

68. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η Κυβέρνηση δεν προσκόμισε κανένα νομολογιακό παράδειγμα ικανό να αποδείξει ότι η χρήση της αγωγής αποζημίωσης δυνάμει των άρθρων 57 και 59 του αστικού κώδικα σε συνδυασμό με το άρθρο 105 του εισαγωγικού νόμου του ίδιου κώδικα, θα μπορούσε να έχει αποτελέσει ένα αποτελεσματικό ένδικο μέσο με σκοπό την αποζημίωσή τους για την εικαζόμενη προσβολή της προσωπικότητάς τους. Επιπλέον, η Κυβέρνηση δεν

εκθέτει καμία απόφαση των εθνικών δικαστηρίων που να έχει αρνηθεί να εφαρμόσει τις επίμαχες νομοθετικές διατάξεις λόγω της επικαλούμενης μη συμβατότητάς τους με το ελληνικό Σύνταγμα και/ή τη Σύμβαση. Ωστόσο, είναι ευθύνη του Κράτους που επικαλείται τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων να αποδείξει την ύπαρξη αποτελεσματικών και επαρκών ενδίκων μέσων (*Soto Sanchez κατά Ισπανίας*, αριθ. 66990/01, § 34, 25 Νοεμβρίου 2003). Ενόψει των παραπάνω, το Δικαστήριο πρέπει να απορρίψει την ένσταση της Κυβέρνησης την ελκόμενη από τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων. Επιπλέον, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι η Κυβέρνηση δεν αναφέρει κανένα άλλο ένδικο μέσο που οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να έχουν ασκήσει προκειμένου να επιτύχουν την επανόρθωση της επικαλούμενης παραβίασης στη βάση του άρθρου 9 της Σύμβασης, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι το Κράτος δεν τήρησε τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το άρθρο 13 της Σύμβασης.

69. Ενόψει των προηγουμένων σκέψεων, το Δικαστήριο θεωρεί ότι πρέπει να απορριφθεί η προβαλλόμενη από την Κυβέρνηση ένσταση περί μη εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων και να καταλήξει στην παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.

I. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 8, 9 ΚΑΙ 14 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

70. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι θα εξετάσει καταρχήν υπό το πρίσμα του άρθρου 9 της Σύμβασης την αιτίαση των προσφευγόντων σχετικά με την υποχρέωση αποκάλυψης των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους κατά τις διαδικασίες του όρκου ενώπιον των δικαστικών αρχών. Η εν λόγω διάταξη έχει ως εξής:

«1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ'ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενο έτερων περιορισμών πέραν των προβλεπόμενων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

A. Θέσεις των διαδίκων

1. Η Κυβέρνηση

71. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι εν προκειμένω δεν υπήρξε επέμβαση στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας των προσφευγόντων. Θεωρεί ότι η διαδικασία του όρκου ενώπιον των δικαστικών αρχών, όπως αυτή περιγράφεται στις εφαρμοστέες διατάξεις του κώδικα ποινικής δικονομίας, δε είναι αντίθετη προς την ελευθερία της θρησκείας. Εκτιμά ότι ακόμα και στην περίπτωση που η εν λόγω ελευθερία περιοριζόταν από την επιβαλλόμενη στον ενδιαφερόμενο υποχρέωση να επιλέξει ανάμεσα στο θρησκευτικό και τον πολιτικό όρκο, ο εν λόγω περιορισμός αιτιολογείτο από τον σκοπό της διασφάλισης της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Η Κυβέρνηση εκτιμά ότι η κατάργηση του θρησκευτικού όρκου και η αντικατάστασή του με τον πολιτικό όρκο, όπως αφήνουν να εννοηθεί οι προσφεύγοντες, δε θα συνιστούσε κατάλληλο μέτρο για την εγγύηση της ακρίβειας των μαρτυριών και των καταθέσεων των ενδιαφερόμενων ατόμων μέσα στα πλαίσια της ποινικής δίκης. Προσθέτει ότι η δυνατότητα επιλογής μεταξύ του θρησκευτικού και του πολιτικού όρκου είναι αναγκαία καθώς κάθε άτομο, σύμφωνα με την προσωπικότητά του, την παιδεία του και τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον κόσμο, μπορεί να αισθανθεί ότι δεσμεύεται είτε από την τιμή του, είτε από τα θρησκευτικά αισθήματά του.

72. Η Κυβέρνηση θεωρεί ότι η επιλογή μεταξύ διαφορετικών τύπων θρησκευτικού ή πολιτικού όρκου, την οποία προβλέπει το άρθρο 220 § 2 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, δε συνεπάγεται απαραιτήτως ότι το αρμόδιο δικαστικό όργανο υποχρεώνει κάθε φορά τον ενδιαφερόμενο να αποκαλύψει αν είναι χριστιανός ορθόδοξος ή όχι. Αυτός δε χρειάζεται παρά να επιλέξει μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου προκειμένου να εκπληρώσει τα καθήκοντά του μέσα στα πλαίσια της ποινικής δίκης. Σε ό,τι αφορά την προκειμένη περίπτωση, η Κυβέρνηση σημειώνει ότι δεν μπορεί να γνωρίζει τις ακριβείς συνθήκες υπό τις οποίες διεξήχθη

κάθε επίδικη διαδικασία. Προσθέτει ότι, κατά τη συνήθη πρακτική, ο δικαστής επί ποινικών διαδικασιών δεν καλεί τον ενδιαφερόμενο να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους δεν επιθυμεί να δώσει θρησκευτικό όρκο. Αναφέρεται στο σημείο αυτό στη γνωμοδότηση, με ημερομηνία 8 Δεκεμβρίου 2008, του προέδρου του συμβουλίου διοίκησης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, όπου αναφέρεται ότι σύμφωνα με τη δικαστική πρακτική, ο δικαστής επί ποινικών διαδικασιών δεν επιμένει στη διερεύνηση του θρησκευτικού φρονήματος του ενδιαφερομένου και αρκείται στη δήλωσή του ότι δεν επιθυμεί να δώσει θρησκευτικό όρκο, ακόμα και ελλείψει αιτιολόγησης.

73. Σε κάθε περίπτωση, το άρθρο 145 του κώδικα ποινικής δικονομίας προβλέπει τη δυνατότητα διόρθωσης των δικαστικών αποφάσεων, διατάξεων και πρακτικών όταν υπάρχουν λάθη. Η Κυβέρνηση επισημαίνει ότι αν οι προσφεύγοντες χαρακτηρίστηκαν κάποιες φορές, λόγω απροσεξίας, ως «χριστιανοί ορθόδοξοι» επί των επίμαχων πρακτικών, αυτοί είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν τη διόρθωσή τους σύμφωνα με το άρθρο 145 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Πράγματι, σημειώνει ότι κάθε φορά που υπέβαλαν ένα τέτοιο αίτημα ενώπιον του αρμόδιου δικαστικού οργάνου, αυτό έγινε δεκτό και, συνεπώς, το Κράτος επανόρθωσε την εικαζόμενη προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας τους.

2. Οι προσφεύγοντες

74. Οι προσφεύγοντες αντικρούουν τις θέσεις της Κυβέρνησης. Υποστηρίζουν καταρχήν ότι η διατύπωση των άρθρων 217, 218 και 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προσβάλλει την ελευθερία της θρησκείας λόγω του γεγονότος ότι υπονοείται ότι ο μάρτυρας είναι κατά βάση χριστιανός ορθόδοξος. Συνεπώς, ο ενδιαφερόμενος πρέπει να αποκαλύψει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του προκειμένου να μη δώσει τον προβλεπόμενο από το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας θρησκευτικό όρκο. Οι προσφεύγοντες αναφέρονται στη γνωμοδότηση, με ημερομηνία 8 Δεκεμβρίου 2008, του προέδρου του συμβουλίου διοίκησης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, την οποία προσκομίζει η Κυβέρνηση. Σημειώνουν ότι η Κυβέρνηση παραλείπει να αναφερθεί στο τμήμα αυτής της γνωμοδότησης όπου θεωρείται ότι η διατύπωση των άρθρων 218 και 220 φαίνεται αφ'εαυτής να προσβάλλει την ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης σε σύγκριση με το άρθρο 408 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας.

75. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τις συνθήκες της περίπτωσης, οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι αναγκάστηκαν κάθε φορά να δηλώσουν ενώπιον των δικαστικών αρχών ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι ή ότι ήταν άθεοι ή εβραϊκής θρησκείας προκειμένου να δώσουν πολιτικό όρκο. Επιπλέον, αναγκάστηκαν να εξωτερικεύσουν τα θρησκευτικά αισθήματά τους προκειμένου να ζητήσουν την απαλοιφή του τυποποιημένου κειμένου «χριστιανός ορθόδοξος» που περιεχόταν στα έντυπα των πρακτικών. Τέλος, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι το άρθρο 145 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προβλέπει, βέβαια, τη διόρθωση των επίδικων πρακτικών. Εν τούτοις, το στοιχείο αυτό δεν μπορεί να θεραπεύσει εκ των υστέρων το γεγονός ότι ήδη αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους δημοσίως ή κεκλεισμένων των θυρών. Σε κάθε περίπτωση, οι προσφεύγοντες σημειώνουν ότι ορισμένες φορές, παρόλο που ζήτησαν τη διόρθωση των πρακτικών δυνάμει του άρθρου 145 του κώδικα ποινικής δικονομίας, η διόρθωση αυτή δεν έγινε ποτέ.

B. Εκτίμηση του Δικαστηρίου

1. Γενικές αρχές

76. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, όπως προστατεύεται από τη διάταξη αυτή, η ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας αποτελεί ένα από τα θεμέλια μίας «δημοκρατικής κοινωνίας» με την έννοια της Σύμβασης. Η ελευθερία αυτή συγκαταλέγεται, όσον αφορά τη θρησκευτική της διάσταση, μεταξύ των κύριων στοιχείων της ταυτότητας των πιστών και της αντίληψής τους όσον αφορά τη ζωή, αλλά ομοίως αποτελεί πολύτιμο αγαθό και για τους άθεους, τους αγνωστικιστές, τους σκεπτικιστές ή τους αδιάφορους. Είναι προϊόν του πλουραλισμού – ο οποίος κατακτήθηκε με επώδυνους αγώνες ανά τους αιώνες – που δεν μπορεί να διαχωρισθεί από μια τέτοια κοινωνία. Η ελευθερία αυτή συνεπάγεται, ιδίως, την ελευθερία ενός προσώπου να ασπάζεται ή όχι μια θρησκεία και την ελευθερία να ασκεί ή να μην ασκεί τις θρησκευτικές υποχρεώσεις του (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Κοκκινάκης κατά Ελλάδας*, απόφαση της 25 Μαΐου 1993, série A no 260-A, σελ. 17, § 31, και *Buscarini και λοιποί κατά Αγίου Μαρίνου* [GC], no 24645/94, § 34, CEDH 1999-I).

77. Αν και η θρησκευτική ελευθερία είναι, κατ' αρχάς, μια εσωτερική για την ψυχή του καθενός υπόθεση, συνεπάγεται, εν τούτοις, η ελευθερία αυτή, την ελευθερία της θρησκευτικής εκδήλωσης είτε ατομικά και ιδιωτικά, ή συλλογικά, δημόσια και εντός του κύκλου αυτών που συμμετέχουν στην ίδια πίστη. Εξάλλου, το

Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να καθιερώσει αρνητικά δικαιώματα στο πλαίσιο του άρθρου 9 της Σύμβασης, και ιδίως την ελευθερία να μην ασπάζεται κάποιος μια θρησκεία και την ελευθερία να μην ασκεί τις θρησκευτικές υποχρεώσεις του (βλέπε, προς την κατεύθυνση αυτή, προαναφερθείσες αποφάσεις *Κοκκινάκης κατά Ελλάδας* και *Buscarini και λοιποί κατά Αγίου Μαρίνου*).

78. Επιπλέον, η ελευθερία εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων εμπεριέχει, επίσης, μία αρνητική πλευρά, ήτοι το δικαίωμα του ατόμου να μην είναι αναγκασμένο να εκδηλώσει το θρήσκευμά του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και να μην είναι αναγκασμένο να ενεργεί κατά τρόπο που να είναι δυνατόν να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι έχει -ή δεν έχει- τέτοιες πεποιθήσεις. Στα μάτια του Δικαστηρίου, οι κρατικές αρχές δεν έχουν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στον τομέα της ελευθερίας συνειδήσεως του ατόμου και να ζητούν να μάθουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, ή να το υποχρεώνουν να εκδηλώσει τις πεποιθήσεις του όσον αφορά το θείο. Τούτο ισχύει ακόμα περισσότερο στην περίπτωση κατά την οποία ένα πρόσωπο είναι αναγκασμένο να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο, προκειμένου να ασκήσει ορισμένα καθήκοντα, ιδίως δε στην περίπτωση της ορκωμοσίας (βλέπε προς αυτή την κατεύθυνση, *Αλεξανδρίδης κατά Ελλάδας*, αριθ. 19516/06, § 38, CEDH 2008-...).

2. Εφαρμογή στην προκειμένη περίπτωση

α) Επί της ύπαρξης επέμβασης

79. Το Δικαστήριο επισημαίνει καταρχήν ότι βρίσκεται αντιμέτωπο με αντικρουόμενες εκδοχές όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο διεξήχθησαν οι επίδικες διαδικασίες ενώπιον των αρμόδιων δικαστικών αρχών. Ειδικότερα, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι κάθε φορά ο αρμόδιος δικαστής τους καλούσε να θέσουν το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθούν. Κάθε φορά, οι προσφεύγοντες έπρεπε να τον ενημερώσουν ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και ότι, για τον λόγο αυτό, επιθυμούσαν να δώσουν πολιτικό όρκο. Η Κυβέρνηση από την πλευρά της απέχει από το να επιβεβαιώσει ή αναιρέσει την εκδοχή που παρουσιάζουν οι προσφεύγοντες. Σημειώνει ότι δεν μπορεί να γνωρίζει τον ακριβή τρόπο με τον οποίο διεξήχθησαν οι επίδικες διαδικασίες.

80. Το Δικαστήριο, το οποίο παραμένει ελεύθερο να προχωρήσει στη δική του εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών υπό το φως του συνόλου των στοιχείων που έχει στη διάθεσή του (προαναφερόμενη απόφαση *Αλεξανδρίδης κατά Ελλάδας*, § 34,

Ribitsch κατά Αυστρίας, 4 Δεκεμβρίου 1995, § 32, série A no 336), επισημαίνει ότι από τον φάκελο προκύπτει ότι τα πρακτικά που υπέβαλαν οι διάδικοι περιέχουν ένα τυποποιημένο κείμενο, το οποίο έχει διαγραφεί στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, το οποίο αναφέρει ότι το άτομο που εμφανίζεται ενώπιον του αρμόδιου δικαστικού οργάνου είναι «χριστιανός ορθόδοξος». Επιπλέον, σε ορισμένα από τα προσκομισθέντα πρακτικά, οι προσφεύγοντες αναφέρονται ρητά ως «άθεοι» ή «εβραϊκής θρησκείας». Τα στοιχεία αυτά οδηγούν στη σκέψη ότι οι προσφεύγοντες θεωρούνταν καταρχήν χριστιανοί ορθόδοξοι και ότι χρειάστηκε να αναφέρουν, είτε στο ακροατήριο ή κεκλεισμένων των θυρών ότι δεν ανήκαν σε αυτή τη θρησκεία και, ορισμένες φορές, ότι ήταν άθεοι ή εβραϊκής θρησκείας προκειμένου να γίνει η διαγραφή του προαναφερόμενου τυποποιημένου κειμένου (βλέπε προς αυτή την κατεύθυνση την προαναφερόμενη απόφαση *Αλεξανδρίδης*, § 39). Συνεπώς, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι εν προκειμένω υπήρξε επέμβαση στην άσκηση, από τους προσφεύγοντες, της θρησκευτικής ελευθερίας τους την οποία προστατεύει το άρθρο 9 της Σύμβασης.

β) Επί του αιτιολογημένου χαρακτήρα και της αναλογικότητας της επέμβασης

81. Μια τέτοια επέμβαση είναι αντίθετη προς το άρθρο 9 εκτός αν «προβλέπεται από το νόμο», στοχεύει σε έναν ή περισσότερους από τους θεμιτούς σκοπούς που αναφέρονται στην παράγραφο 2 του άρθρου 9 και είναι «αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία» προκειμένου για την επίτευξη του ή των σκοπών αυτών. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι διάδικοι δεν αμφισβητούν το γεγονός ότι η επίδικη επέμβαση «προβλεπόταν από το νόμο», ήτοι τα άρθρα 218 και 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Επιπλέον, το επίδικο μέτρο επεδίωκε ένα θεμιτό σκοπό ως προς το άρθρο 9 § 2 της Σύμβασης, ήτοι την προστασία της τάξης και, ειδικότερα, την εγγύηση της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Οι διάδικοι επικέντρωσαν την επιχειρηματολογία τους επί της αναγκαιότητας της επίδικης επέμβασης. Το Δικαστήριο θα ασχοληθεί λοιπόν με το ζήτημα κατά πόσον η επίδικη επέμβαση ήταν ανάλογη προς τον διωκόμενο θεμιτό σκοπό.

82. Το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι η παρούσα υπόθεση αφορά πολυάριθμα συμβάντα κατά τα οποία οι προσφεύγοντες αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους. Πριν προχωρήσει στην αξιολόγηση

κάθε επίδικης περίπτωσης με τρόπο διαφορετικό, το Δικαστήριο κρίνει αναγκαίο να εξετάσει το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει την όρκιση στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Παρατηρεί ότι σε ό,τι αφορά την ποινή δίκη, η διαδικασία όρκισης διέπεται από τα άρθρα 218 και 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Το ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω δεν είναι ως εκ τούτου κατά πόσον η υποχρέωση που επιβλήθηκε στους ενδιαφερομένους να επιλέξουν μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου προσβάλλει το άρθρο 9 της Σύμβασης, όπως ισχυρίζεται η Κυβέρνηση. Απεναντίας, το Δικαστήριο πρέπει να κρίνει εάν οι εφαρμοστέες διατάξεις επιτρέπουν στον ενδιαφερόμενο, όπως στους προσφεύγοντες, να επιλέξουν τον πολιτικό αντί του θρησκευτικού όρκου, χωρίς τούτο να επιφέρει την παραγνώριση της αρνητικής πλευράς της θρησκευτικής ελευθερίας του.

83. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προβλέπει ότι κάθε μάρτυρας είναι υποχρεωμένος, επί ποινή ακυρότητας της διαδικασίας, να ορκίζεται πριν εξετασθεί από το αρμόδιο δικαστικό όργανο. Επιπλέον, η εν λόγω διάταξη περιγράφει ρητά τη διαδικασία όρκισης: ο ενδιαφερόμενος πρέπει να θέσει το δεξί του χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκισθεί ενώπιον θεού. Επίσης, το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προβλέπει τη διαδικασία όρκισης για τους μη ορθόδοξους. Αφενός, σε ό,τι αφορά τις αναγνωρισμένες ή απλώς ανεκτές από το Κράτος θρησκείες, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να επιλέξει τον τύπο όρκου που προβλέπει η θρησκεία του. Αφετέρου, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να δώσει πολιτικό όρκο, υπό την προϋπόθεση ότι αυτός πιστεύει σε μία θρησκεία που δεν επιτρέπει τον όρκο ή δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 220 προβλέπει ότι το αρμόδιο δικαστικό όργανο πρέπει να πειστεί σχετικά.

84. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο εφάρμοσαν τα εθνικά δικαστήρια στις προκείμενες περιπτώσεις, δε συμμορφώνεται προς τις απαιτήσεις της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως την εγγυάται το άρθρο 9 της Σύμβασης. Ειδικότερα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι το άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας δημιουργεί ένα τεκμήριο, σύμφωνα με το οποίο ο μάρτυρας είναι χριστιανός ορθόδοξος και επιθυμεί να δώσει θρησκευτικό όρκο (βλέπε προς την κατεύθυνση αυτή την προαναφερόμενη απόφαση *Αλεξανδρίδης*, § 36). Το εν λόγω τεκμήριο επαληθεύεται εν προκειμένω από το τυποποιημένο κείμενο των διαφόρων πρακτικών που υπέβαλαν οι προσφεύγοντες μέσα στο πλαίσιο των

παρουσών υποθέσεων, σύμφωνα με το οποίο ο μάρτυρας θεωρείται καταρχήν ότι είναι «χριστιανός ορθόδοξος» και ότι ορκίστηκε θέτοντας το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο.

85. Το άρθρο 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, με τίτλο «όρκοι αλλόθρησκων», προβλέπει έτσι τις εξαιρέσεις στον κανόνα που θέτει το άρθρο 218 του ίδιου κώδικα. Ωστόσο, από τη διατύπωση αυτής της διάταξης προκύπτει ότι ο ενδιαφερόμενος δεν μπορεί να απαλλαχθεί από την υποχρέωση να δώσει τον θρησκευτικό όρκο που προβλέπει το άρθρο 218 επιλέγοντας απλώς τον πολιτικό όρκο. Η ίδια η διατύπωση του άρθρου 220 συνεπάγεται την παροχή περισσότερο ακριβών πληροφοριών επί των θρησκευτικών πεποιθήσεων του προκειμένου να απαλλαχθεί από το τεκμήριο του άρθρου 218. Ο ενδιαφερόμενος οφείλει είτε να δηλώσει στον δικαστή επί ποινικών διαδικασιών, όπως η τέταρτη προσφεύγουσα, ότι είναι οπαδός μία άλλης θρησκείας την οποία αναγνωρίζει ή ανέχεται το Κράτος, προκειμένου να δώσει τον προβλεπόμενο από αυτή θρησκευτικό όρκο, ή να αποκαλύψει ότι πιστεύει σε μία θρησκεία που δεν επιτρέπει το θρησκευτικό όρκο προκειμένου να δώσει πολιτικό όρκο. Επιπλέον, μπορεί να υποχρεωθεί να πείσει τον αρμόδιο δικαστή ότι δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία, όπως ο πρώτος και η τρίτη από τους προσφεύγοντες, εφόσον επιθυμεί να δώσει πολιτικό όρκο. Τέλος, σε περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος δεν καταφέρει να πείσει τον ανακριτή ή το δικαστήριο, φαίνεται ότι είναι υποχρεωμένος να δώσει τον όρκο που προβλέπει το άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας. Επιπλέον, τα άρθρα 218 και 220 του προαναφερόμενου κώδικα δεν προβλέπουν καμία εξαίρεση για τους μάρτυρες που είναι ορθόδοξοι αλλά για τους οποίους το να δώσουν τον προβλεπόμενο από το άρθρο 218 όρκο θα ήταν αντίθετο προς τις πεποιθήσεις τους. Και σε αυτή την περίπτωση, η διατύπωση των προαναφερόμενων άρθρων αφήνει να εννοηθεί ότι θα ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν έναν τύπο όρκου αντίθετα προς τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους.

86. Η μη συμβατότητα των επίμαχων νομοθετικών διατάξεων προς το άρθρο 9 της Σύμβασης καθίσταται περισσότερο φανερή αν ληφθούν υπόψη δύο συμπληρωματικά στοιχεία: κατά πρώτον, σύμφωνα με το άρθρο 217 του κώδικα ποινικής δικονομίας, για τους σκοπούς της εξακρίβωσης της ταυτότητάς του, και πριν την εξέτασή του, ο μάρτυρας πρέπει να αναφέρει, μεταξύ άλλων, τη θρησκεία του. Αν και η εν λόγω διάταξη δεν αφορά άμεσα τη διαδικασία του όρκου, έχει ωστόσο ιδιαίτερη σημασία στην προκειμένη περίπτωση. Καταδεικνύεται έτσι ότι κάθε μάρτυρας είναι, σε κάθε περίπτωση, καταρχήν υποχρεωμένος να αποκαλύψει στα

αρμόδια δικαστικά όργανα τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του προκειμένου να εξετασθεί μέσα στα πλαίσια της ποινικής διαδικασίας.

87. Κατά δεύτερον, το Δικαστήριο σημειώνει ότι αντίθετα με τον κώδικα ποινικής δικονομίας, το άρθρο 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας προβλέπει ότι ο μάρτυρας δύναται, κατά βούλησή του και δίχως πρόσθετη προϋπόθεση, να επιλέξει μεταξύ του θρησκευτικού και του πολιτικού όρκου. Συνεπώς, το Δικαστήριο διαπιστώνει μία φανερή απόκλιση στο εσωτερικό δίκαιο μεταξύ των διαδικασιών αστικής και ποινικής φύσεως ως προς τη διαδικασία που ακολουθείται για την εξέταση των μαρτύρων. Πράγματι, μέσα στα πλαίσια της πρώτης και αντίθετα προς τη δεύτερη, ο νομοθέτης μερίμνησε ώστε η αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων του ενδιαφερομένου να μην είναι απαραίτητη κατά την εξέτάσή του ως μάρτυρα. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τη γνωμοδότηση του προέδρου του συμβουλίου διοίκησης του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, με ημερομηνία 8 Δεκεμβρίου 2008, η οποία υποβλήθηκε από την Κυβέρνηση. Στην εν λόγω γνωμοδότηση γίνεται παραδεκτό ότι η διατύπωση των άρθρων 218 και 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας φαίνεται να προσβάλλει την ελευθερία της θρησκείας και ότι αυτή η παραβίαση της ελευθερίας της θρησκείας καθίσταται περισσότερο φανερή αν συγκριθούν τα άρθρα 218 και 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας με το άρθρο 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας.

88. Υπό το φως των ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει ότι οι νομοθετικές διατάξεις που εφαρμόστηκαν στην προκειμένη περίπτωση επέβαλαν στους προσφεύγοντες την αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους προκειμένου να δώσουν πολιτικό όρκο, γεγονός που προσέβαλε την θρησκευτική ελευθερία τους. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η επίδικη επέμβαση δεν ήταν αιτιολογημένη ως προς την αρχή της ούτε ανάλογη προς τον διωκόμενο σκοπό. Η διαπίστωση αυτή δεν καθιστά αναγκαία την εξέταση ανά περίπτωση των συμβάντων που εκθέτουν οι προσφεύγοντες.

Υπήρξε επομένως παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης.

89. Λαμβανομένου υπόψη του συμπεράσματός του επί του πεδίου της εν λόγω διάταξης, το Δικαστήριο εκτιμά ότι δε συντρέχει λόγος να εξετάσει χωριστά αυτή την αιτίαση υπό το πρίσμα των άρθρων 8 και 14 της Σύμβασης.

V. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 41 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

90. Σύμφωνα με το άρθρο 41 της Σύμβασης,

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της και εάν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους επιτρέπει την ατελή μόνον επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο επιδικάζει στον ζημιωθέντα διάδικο, εφόσον συντρέχει λόγος, μία δίκαιη ικανοποίηση.»

A. Ζημία

91. Οι προσφεύγοντες αξιώνουν από κοινού και συνολικά το ποσό των 116.000 ευρώ για την ηθική βλάβη που υποστηρίζουν ότι υπέστησαν λόγω της παραβίασης της θρησκευτικής ελευθερίας τους και της απουσίας πραγματικής προσφυγής ως προς τούτο σε όλα τα συμβάντα που εκτίθενται στην παρούσα υπόθεση. Επιπλέον, καλούν το Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, να κάνει συγκεκριμένες συστάσεις στην Κυβέρνηση προκειμένου να τροποποιηθεί η διαδικασία του όρκου στο πλαίσιο της ποινικής δίκης.

92. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η διαπίστωση της παραβίασης θα συνιστούσε αφ'εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για τον δεύτερο και την τρίτη από τους προσφεύγοντες σε ό,τι αφορά την προσφυγή με αριθμό καταχώρησης 3237/07. Όσον αφορά τις άλλες προσφυγές, η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το επιδικαστέο ποσό δεν μπορεί να υπερβεί τα 2.000 ευρώ για καθένα από τους προσφεύγοντες μέσα στο πλαίσιο της κάθε αντίστοιχης υπόθεσης.

93. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να αμφισβητήσει την ηθική βλάβη που υπέστησαν οι προσφεύγοντες λόγω της διαπιστωθείσας παραβίασης του άρθρου 9 της Σύμβασης. Αποφαινόμενο κατά δίκαιη κρίση και λαμβανομένων υπόψη όλων των σχετικών περιστάσεων της υπόθεσης, επιδικάζει από κοινού στους προσφεύγοντες 15.000 ευρώ για την αιτία αυτή, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται ως φόρος.

94. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά το αίτημα των προσφευγόντων δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι μέσα στο πλαίσιο της εκτέλεσης μίας απόφασης κατ'εφαρμογή της εν λόγω διάταξης, μία απόφαση που διαπιστώνει μία παραβίαση επιφέρει για το εναγόμενο Κράτος τη νομική υποχρέωση ως προς αυτή τη διάταξη να θέσει τέλος στην παραβίαση και να απαλείψει τις συνέπειες κατά τρόπο που να αποκαταστήσει στο μέτρο του δυνατού την προτέρα

κατάσταση. Προκύπτει ιδίως ότι το εναγόμενο Κράτος, το οποίο έχει κριθεί υπεύθυνο για μία παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, καλείται όχι μόνο να καταβάλει στους ενδιαφερομένους τα επιδικαστέα ποσά για δίκαιη ικανοποίηση, αλλά ομοίως να επιλέξει, υπό τον έλεγχο της Επιτροπής Υπουργών, τα γενικά και/ή, ενδεχομένως, ατομικά μέτρα που θα υιοθετήσει στην εσωτερική έννομη τάξη του (*Ilascu και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [GC], αριθ. 48787/99, § 487, CEDH 2004-VII, *Assanidzé κατά Γεωργίας* [GC], αριθ. 71503/01, § 198, CEDH 2004-II). Επιπλέον, από τη Σύμβαση προκύπτει, και ιδίως από το άρθρο 1, ότι επικυρώνοντας τη Σύμβαση τα συμβαλλόμενα Κράτη δεσμεύονται να φροντίσουν ώστε το εσωτερικό δίκαιό τους να είναι συμβατό με αυτή. Συνεπώς, είναι ευθύνη του εναγόμενου Κράτους να εξαλείψει, στην εσωτερική έννομη τάξη του, κάθε ενδεχόμενο εμπόδιο για μία προσήκουσα αποκατάσταση της κατάστασης του προσφεύγοντος (*Maestri κατά Ιταλίας* [GC], αριθ. 39748/98, § 47, CEDH 2004-I).

Β. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

95. Οι προσφεύγοντες δεν προβάλλουν αίτημα για καταβολή των εξόδων και της δικαστικής δαπάνης τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο εκτιμά ότι δε συντρέχει λόγος να τους επιδικάσει κάποιο ποσό για την αιτία αυτή.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

96. Το Δικαστήριο κρίνει προσηκόν να βασίσει το επιτόκιο των τόκων υπερημερίας στο επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ, ΟΜΟΦΩΝΑ

1. *Αποφαίνεται να συνενώσει τις προσφυγές.*
2. *Ενώνει με την επί της ουσίας εξέταση την ένσταση της Κυβέρνησης την ελκόμενη από τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων και την απορρίπτει.*

3. *Κηρύσσει* τις προσφυγές παραδεκτές ως προς τις αιτιάσεις τις ελκόμενες από τα άρθρα 8, 9, 13 και 14 της Σύμβασης που αφορούν την υποχρέωση των προσφευγόντων να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους κατά τις διαδικασίες του όρκου ενώπιον των δικαστικών αρχών και την απουσία προσφυγής μέσω της οποίας θα είχαν μπορέσει να προβάλουν τις αιτιάσεις τους τις ελκόμενες από την εικαζόμενη παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας τους, και απαράδεκτες κατά τα λοιπά.

4. *Αποφαίνεται* ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.

5. *Αποφαίνεται* ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης.

6. *Αποφαίνεται* ότι δε συντρέχει λόγος να εξετάσει χωριστά την αιτίαση την ελκόμενη από τα άρθρα 8 και 14 της Σύμβασης.

7. *Αποφαίνεται*

α) ότι το εναγόμενο Κράτος οφείλει να καταβάλει από κοινού στους προσφεύγοντες, μέσα σε τρεις μήνες από την ημέρα κατά την οποία η απόφαση θα καταστεί τελεσίδικη σύμφωνα με το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης, 15.000 (δεκαπέντε χιλιάδες) ευρώ για ηθική βλάβη, πλέον οποιουδήποτε ποσού που μπορεί να οφείλεται ως φόρος,

β) ότι από τη λήξη της προθεσμίας αυτής και μέχρι την καταβολή, το ποσό αυτό θα προσαυξηθεί με τόκο υπολογιζόμενο με επιτόκιο ίσο με το επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το οποίο θα ισχύει κατά την εν λόγω περίοδο, προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

8. *Απορρίπτει* το αίτημα δίκαιης ικανοποίησης κατά τα λοιπά.

Συντάχθηκε στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια κοινοποιήθηκε εγγράφως στις 3 Ιουνίου 2010 κατ'εφαρμογή του άρθρου 77 §§ 2 και 3 του κανονισμού.

(υπογραφή)

Søren Nielsen

Γραμματέας

(υπογραφή)

Nina Vajić

Πρόεδρος